

УДК [930.253:94](477.8)"1944/1953"

А. М. ІЩЕНКО*

**ЗАХІДНА УКРАЇНА У ДОКУМЕНТАХ З'ЇЗДІВ
ТА ПЛЕНУМІВ ЦК КП(Б)У: 1944–1953 рр.**

На базі документів з фонду ЦК Компартії України, які зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, аналізуються питання, що розглядалися на з'їздах і пленумах ЦК КП(Б)У впродовж 1944–1953 рр. і стосувалися західних областей Української РСР.

Ключові слова: Західна Україна; з'їзди; пленуми; партійні органи.

Після звільнення у 1944 р. Західної України від нацистської окупації, ЦК КП(Б)У та Раднарком УРСР прагнули якнайшвидше реалізувати в цьому регіоні програму: радянізація – індустріалізація – колективізація і культурна революція.

Втілення в життя цієї програми в найстисліші терміни вимагало від керівництва Компартії УРСР застосовувати й "силові" методи: каральні операції проти членів ОУН і УПА, репресії та вислання учасників націоналістичного підпілля, духовенства УГКЦ, куркулів-одинаків, примусове "заганяння" селян в колгоспи, відбирання домашньої худоби та майна в колгоспний фонд, боротьба з "куркульством" та ін. Така практика спричиняла негативні наслідки у різних сферах життя регіону, які контрастували з досягнутими успіхами, зокрема у розвитку нафтогазовидобувної галузі, ліквідації неписьменності, розбудові мережі навчальних закладів тощо. Під час проведення індустріалізації гальмувався розвиток підприємств харчової та легкої промисловості, які виробляли товари першої необхідності для населення, соціалістичні перетворення сільського господарства здійснювалися із застосуванням примусу, успіхи на освітянській ниві супроводжувалися русифікацією, що не могло не викликати невдоволення й опору з боку місцевого населення, отже й боротьбу проти нього.

У радянській історіографії згадані неоднозначні, складні процеси не отримали належного висвітлення: деякі факти навмисно перекручувалися або замовчувалися, щоб не дискредитувати політику Компартії України та Уряду УРСР. Не сприяла об'єктивному дослідженню історії західноукраїнського регіону в 1944–1953 рр. й обмеженість джерельної бази: чимало архівних документів були недоступними для істориків. Сьогодні така "недовивченість" викликає гострі дискусії та протисто-

* *Іщенко Анатолій Миколайович* – провідний спеціаліст відділу забезпечення збереженості та обліку документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

яння між різними політичними силами. Тому західноукраїнська тематика післявоєнного часу не втрачає актуальності.

Серед багатьох історичних джерел, що висвітлюють події на західноукраїнських землях у 1940–1950-х рр., важливе місце посідають документи партійних органів, які в джерелознавчому аспекті недостатньо досліджені.

Історико-партійне джерелознавство почало розвиватися під час формування джерелознавства ленінських праць. Ця робота диктувалася як необхідністю опанування ленінської ідейно-теоретичної спадщини історико-партійною наукою, так і підготовкою спочатку першого, а потім другого і третього видань творів В. Леніна. При підготовці до публікацій ленінських творів виникало багато складних джерелознавчих проблем, які успішно вирішувалися. Також велика джерелознавча робота була проведена Інститутом історії партії та Жовтневої революції в Україні при ЦК КП(б)У (Істпарт) в 1920 – на початку 1930-х років при підготовці до видання серії протоколів і стенографічних звітів партійних з'їздів та конференцій. Однак надалі, аж до середини 1950-х рр., спеціальні джерелознавчі історико-партійні праці майже не видавалися і питання про самостійну розробку джерелознавства історії партії не ставилося. Цьому “сприяло” й вилучення в ті роки з ужитку низки джерел, зниження інтересу або й ігнорування істориками документів в багатьох роботах. Тон такому зневажливому ставленню “к бумажним документам”¹ задавав відомий лист Й. Сталіна до редакції журналу “Пролетарская революция” “О некоторых вопросах истории большевизма” (1931 р.). Джерелознавча робота в галузі історії КПРС в ці роки носила переважно прикладний характер. Вона проводилася у зв'язку зі збиранням і підготовкою до публікацій творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна. Зниження темпів розробок історико-партійних джерелознавчих проблем негативно вплинуло на науковий рівень досліджень, як з історії КПРС, так і в інших галузях науки.

Інтерес до проблем джерелознавства історії КПРС відновився після XX з'їзду ЦК КПРС. Цьому сприяло загальне становище на історичному “фронті”, зокрема публікація джерел, яка розпочалася у зв'язку з 50-річчям першої російської революції та викриттям культу особи Сталіна. У статті І. Смирнова в журналі “Вопросы истории” (№ 4 1956) не лише зверталась увага на необхідність розвитку джерелознавства історії КПРС, як однієї з найбільш занедбаних ділянок науки, але й окреслювалися завдання й шляхи його розробки.

Вагомий внесок у теорію джерелознавства, методикку й методологію дослідження джерел, аналіз окремих їх видів зробили українські вчені. У 1989 р. у Москві було видано книгу відомого українського історика-джерелознавця М. Я. Варшавчика “Источниковедение истории КПСС”. У цій роботі всі джерела з історії КПРС розділено на де-

сять груп, однією з яких є документи партійних органів і партійних організацій. Саме ці документи є основою наукового вивчення історії КПРС, оскільки вони утворилися "...в процесі діяльності самої партії"... Документи партійних органів і партійних організацій – різні за походженням, призначенням, формою, що вимагає, наголошує М. Я. Варшавчик, диференційованого підходу до їх вивчення, і з цією метою пропонує внутрішню класифікацію в рамках єдиної групи джерел. А саме: програми й статuti партії, матеріали загальнопартійних з'їздів і конференцій, документи центральних керівних органів партії, документи місцевих партійних органів і організацій².

З'їзди і пленуми були найвищими інституціями з вироблення стратегічних, тактичних і організаційних завдань партії, в тому числі й стосовно Західної України, що потім реалізовувалися місцевими органами влади. Документи з'їздів і пленумів є джерелом для вивчення політико-державних, господарських і культурних процесів, які відбувалися в Західній Україні у перше повоєнне десятиліття. Тому предметом нашого дослідження обрано групу документів, що відклалася в процесі діяльності з'їздів і пленумів ЦК КП(б)У. Ці важливі джерела зберігаються у фонді ЦК КП(б)У в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (колишній Архів ЦК Компартії України).

За радянських часів резолюції та постанови з'їздів і пленумів ЦК КП(б)У, опубліковані в низці збірників документів та матеріалів, були надто заідеологізовані й не завжди реально відображали події, в тому числі й у Західній Україні в 40–50-х рр. ХХ ст.³ Деякі резолюції і постанови з'їздів та пленумів з ідеологічних причин публікувалися не повністю або зовсім не публікувалися, а доступ до них був обмежений. Деякі документи навмисно вилучалися через ті ж ідеологічні причини. Прикладом є пленум ЦК КПУ, який відбувався 2–4 червня 1953 р., і розглядав питання "Про постанову ЦК КПРС від 26 травня 1953 р. "Питання західних областей Української РСР і доповідну записку тов. Л. П. Берія до Президії ЦК КПРС"⁴. Безперечно, в першому варіанті згадана записка додавалася до тексту. Але 26 червня 1953 р. Л. Берія був заарештований під час засідання Президії ЦК КПРС як антипартійний і антидержавний злочинець, а 2–7 липня 1953 р. на пленумі ЦК КПРС виключений з лав КПРС і виведений зі складу Політбюро ЦК КПРС. Ці події спонукали до скликання у серпні 1953 р. пленуму ЦК КПУ, на якому було прийнято постанову про вилучення з тексту постанови пленуму ЦК КПУ від 4 червня 1953 р. всіх посилань на доповідну записку Л. Берії до Президії ЦК КПРС⁵.

У 1991 р. у збірнику документів "Комуністична партія України: з'їзди і конференції" вперше за багато років було зроблено спробу надати найповнішу інформацію про рішення вищих органів Компартії України без вилучень і замовчувань⁶.

Отже, можна зробити висновок, що у джерелознавчому аспекті комплекс матеріалів з'їздів та пленумів ЦК КП(б)У – КПУ майже не досліджений.

Упродовж 1944–1953 рр. було проведено два з'їзди КП(б)У – XVI (1949 р.) і XVII (1952 р.) та 38 пленумів, на тридцяти з яких розглядали питання, пов'язані із Західною Україною. Це свідчить про те, що цьому регіону в повоєнний період приділялася велика увага.

Головними документами цих органів є резолюції та постанови, які ухвалювалися після обговорення і розгляду відповідних проектів постанов, різноманітних довідок та інших супровідних матеріалів з конкретного питання. До складу цієї групи джерел належать також ще такі види документів, як протоколи засідань, стенограми, виступи, доповіді секретарів ЦК, обкомів КП(б)У та інших партійно-посадових осіб.

В архіві збереглися перші, другі й треті примірники резолюцій, постанов та стенограм з'їздів і пленумів ЦК КП(б)У, варіанти резолюцій, постанов і доповідей з правками партійно-державних діячів та матеріали інформаційного характеру. Більшість документів написані по-російськи.

Резолюції та постанови з'їздів і пленумів ЦК КП(б)У обов'язково мали констатуючу і постановляючу частини. Це документи прямої дії. На з'їздах і пленумах ЦК КП(б)У ухвалювалися рішення на виконання постанов ЦК ВКП (б), Ради Міністрів СРСР, проектів рішень ЦК ВКП (б) тощо. До травня 1946 р. ухвалювались резолюції пленумів, а з серпня 1946 р. – постанови.

Можна виділити такі тематичні групи питань, що розглядалися на з'їздах і пленумах ЦК КП(б)У, і стосувалися західноукраїнських земель: робота партійних, радянських, комсомольських органів та організацій (організаційно-партійна робота); управління народним господарством (промисловість, сільське господарство тощо); розвиток культури, науки, освіти.

На XVI і XVII з'їздах КП(б) У стосовно Західної України розглядалися питання сільського господарства – двічі (колективізація, боротьба з куркульством та ін.); боротьба з українськими націоналістами – двічі. Спеціально обговорювалися питання про недоліки в роботі ЦК КП(б) У, обкомів, міськкомів і райкомів партії у західноукраїнських областях, зокрема в ідеологічній роботі, літературі, мистецтві⁷.

На пленумах обговорювалися питання про роботу партійних, радянських, комсомольських та інших органів – близько 20 разів, сільське господарство – більше 10 разів, і лише на декількох пленумах розглядалися питання про стан культури, науки й освіти, промисловості та обслуговування населення.

До першої, визначеної нами групи джерел, належать документи, котрі висвітлювали роль партійних, радянських та інших органів у со-

ціалістичних перетвореннях на Західній Україні, зокрема сільського господарства. XVI з'їзд КП(б)У визначив, що головне завдання партійних організацій полягало в тому, щоб забезпечити організаційно-господарське зміцнення колгоспів, а XVII з'їзд КП(б)У зазначав, що великою перемогою парторганізації республіки було завершення суцільної колективізації в Західній Україні⁸.

Пленуми ЦК КП(б)У зобов'язували партійні, радянські й земельні органи західних областей УРСР надавати допомогу земельним організаціям на місцях і селянам у збиранні врожаю, земельним товариствам – у створенні ковалень, зерноочисних і протруювальних пунктів для обслуговування селянських господарств тощо. Мінторгівлі УРСР, Укрторг, Плодоовочтрест та Укоопспілка зобов'язувалися забезпечити безперебійну доставку овочів та іншої сільськогосподарської продукції споживачам. Обкомам КП(б)У і облвиконкомам західних областей давалися вказівки забезпечити виконання урядового завдання щодо заготівлі та вивезення лісу для потреб колгоспного і тваринницького будівництва.

Оскільки обласні ради депутатів трудящих, земельні органи і Наркомзем УРСР зволікли з виконанням рішення РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 24 березня 1941 р. про відновлення землекористування в західних областях України, “по-справжньому” не контролювали здійснення заходів із повернення землі селянам і не організували необхідного обліку та розподілу земельних угідь, обкоми і райкоми КП(б)У, облвиконкоми і райвиконкоми, Мінсільгосп УРСР і його органи на місцях зобов'язувалися вжити заходів до прискорення видачі державних актів на вічне користування землею колгоспам західних областей УРСР, враховуючи, що це є “важливою господарсько-політичною справою”⁹.

Також пленуми ЦК КП(б)У зобов'язували партійні обкоми, окружкоми і райкоми, облвиконкоми, окрвиконкоми і райвиконкоми та політвідділи МТС західних областей звернути особливу увагу на підбір, розстановку і виховання керівних колгоспних кадрів.

Недоліки в роботі партійно-державних та інших органів, недостатнє керівництво з боку ЦК Компартії України призвели до того, що серед значної частини населення західних областей України існувало невдоволення не лише політичними і культурними, а й господарськими заходами, які проводилися на місцях¹⁰. На червневому пленумі ЦК КПУ 1953 р. зазначалось, що в керівництві сільським господарством західних областей з боку Бюро ЦК КПУ, Ради Міністрів УРСР і місцевих партійних, радянських і сільськогосподарських органів допущені серйозні помилки. Бюро ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР глибоко не аналізували стан сільського господарства і не вирішували корінних питань його розвитку, окремі галузі сільського господарства в багатьох районах і колгоспах західних областей розвивалися без урахування міс-

цевих особливостей. Не вживалися ефективні заходи щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів, які одержували низькі прибутки, що в свою чергу знижувало матеріальний добробут колгоспників. При цьому податкова політика на селі здійснювалася неправильно, без урахування економічного стану колгоспів і сільського населення. Також зазначалося, що партійні організації недостатньо організовували селян на боротьбу з куркульством. Наголошувалося, що для успішного подальшого розвитку сільського господарства необхідно ширше впроваджувати досвід східних областей України і передових колгоспів Західної України.

Багато трудящих західних областей, як про це свідчать численні факти, висловлювали невдоволення діями місцевих органів влади. Мали місце сигнали про незадовільне ведення господарства в багатьох колгоспах і на підприємствах, факти грубого зневажання прав громадян, адміністрування, безчинства і беззаконня з боку окремих працівників у ставленні до західноукраїнського населення. Бюро ЦК Компартії України, Рада Міністрів УРСР, партійні і радянські органи західних областей не завжди робили з цих фактів відповідні політичні висновки, слабо боролися за зміцнення радянського правопорядку і суворого впровадження соціалістичної законності. У зв'язку з цим пленумами ЦК було прийнято низку постанов, у яких вимагалось негайне усунення всіх недоліків.

Лютнево-березневий пленум ЦК КП(б)У 1948 р. відзначав незадовільну внутріпартійну роботу районних і міських парторганізацій, зокрема Дрогобицької області¹¹. Серйозним недоліком у роботі Волинського, Станіславського і Чернівецького обкомів, міськкомів і райкомів КП(б)У пленум назвав недостатню увагу до діяльності місцевих Рад депутатів трудящих, активізації роботи депутатів і місцевого активу. Пленум ЦК КП(б)У звернув увагу і на те, що в багатьох селах Дрогобицької області не створено комсомольських організацій, незадовільно ведеться політико-виховна робота серед комсомольців і взагалі серед молоді та членів профспілок. Про недоліки в роботі серед молоді йшлося й на червневому 1953 р. Пленумі ЦК КПУ. Констатувалося, що ЦК ЛКСМУ не виявляв активності в організації політичної роботи серед молоді західних областей України, не забезпечував зростання рядів комсомольських організацій, не пропагував переваг соціалістичного ладу, зокрема широких можливостей для отримання молоддю освіти і здобуття будь-якої спеціальності.

Неабияке місце в діяльності партійно-радянських органів посідала кадрова політика, в якій теж було не все гаразд. Червневий пленум ЦК КП України 1953 р. вважав, що Бюро ЦК КПУ, Рада Міністрів УРСР і обкоми партії західних областей протягом останніх років не приділяли належної уваги створенню кадрового резерву керівного партійного

і радянського активу з місцевого населення. Бюро ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР не ставили перед керівними партійними, радянськими, комсомольськими та іншими працівниками, надісланими в свій час для роботи в західні області, як одного з найважливіших завдань – виховання і “сміливого” висування представників місцевого населення на керівні пости в усіх ланках партійної, радянської, комсомольської, наукової, культурно-освітньої та іншої роботи.

Це призвело до того, що майже всі керівні посади в партійних і радянських органах західних областей УРСР обіймали працівники, відряджені зі східних областей УРСР, а також з інших республік Радянського Союзу. За статистичними даними національного складу керівників партійних і радянських органів західних областей УРСР в перше повоєнне десятиріччя, наприклад, серед усієї номенклатури Львівської області за станом на травень 1945 р. 27,7 % становили росіяни. Із їх загальної кількості на партійні органи припадало 15 %, на комсомольські – 13 %, радянські – 8 %, а на правоохоронні – 25 %¹². Зауважимо, що тенденція до концентрації росіян саме в каральному апараті зберігалася протягом усього часу. Особливо це помітно було на рівні районів. Так, серед начальників райвідділів НКВС і НКДБ українці ніколи не були в більшості, в кращому випадку становили половину штатних працівників. У січні 1951 р. у партійних комітетах Львівської області різних рівнів на керівних посадах налічувалося вже 53,7 % представників російської національності¹³. Є підстави вважати, що існували своєрідні квоти на посади. Скажімо, посади голів виконкомів усіх рівнів вважалися переважно “українськими”. У Дрогобицькій області за період 1944–1950 рр. серед голів виконкомів був лише один росіянин і ще двоє очолювали сільради. Зате в партійних комітетах, насамперед районних ланок, серед трьох перших осіб був представник російської національності, найчастіше на посаді другого секретаря. Росіяни, зазвичай, очолювали в парторганах відділи, що займалися організаційною, адміністративною роботою, керівництвом комсомольських і профспілкових організацій. Тобто ті структури, які спрямовували кадрову політику. У системі радянських установ кадри російської національності з рік у рік переважали серед керівників фінансових і торгових відділів, а також установ Держбанку. Багато росіян очолювали первинні партійні організації, відділи кадрів великих підприємств тощо, хоча серед прибулих керівників російської національності було чимало людей як з недостатньою освітою, так і з низькими моральними принципами. Показовою у цьому сенсі була система правоохоронних органів. Так, серед 15 начальників райвідділів НКВС Тернопільської області в середині 1945 р. 9 мали нижчу освіту¹⁴. Повсюди допускалися порушення соціалістичної законності, про що свідчать доповідні записки, які надсилалися до ЦК КП(б)У, і прийняті з цих питань постанови Політбюро ЦК КП(б)У.

Взагалі західноукраїнців на керівних посадах у партійно-радянських і культурно-наукових установах було мало, про що свідчать статистичні дані. З 742 секретарів обкомів, міськкомів і райкомів партії було лише 62 особи з місцевого населення, серед 599 відповідальних працівників апарату обкомів партії місцевих – лише 22 особи. Відповідальних працівників апарату міськкомів і райкомів партії – лише 285 осіб з місцевого населення¹⁵. Серед голів, заступників голів і секретарів виконкомів міських і районних Рад депутатів трудящих місцеві українці склали 44 %, секретарів міськкомів і райкомів комсомолу – 46 %, міських і районних прокурорів – 12 %, народних суддів – 40 %, завідуючих міськими і районними фінвідділами – 44 %, завідуючих районними відділами сільського господарства – 16 %¹⁶. Ігнорувалися регіональні особливості й в організації підготовки керівних партійних, радянських і господарських кадрів. Так, у мережі партійних шкіл і курсів західних областей навчалось 967 осіб, з них з місцевого населення лише 498 осіб. Таке ж становище спостерігалось з висуванням місцевих кадрів на керівні посади і в наукових, культурно-освітніх, адміністративних, господарських та інших організаціях західних областей республіки.

Хибна практика недооцінки висування західних українців на відповідальні посади викликала справедливе нарікання місцевого населення. Особливо хворобливо воно сприймало недовіру до західноукраїнської інтелігенції, зокрема старшого покоління. У Львові з 1718 професорів і викладачів 12 вищих навчальних закладів до числа місцевої інтелігенції належало лише 320 осіб, у складі директорів цих закладів не було жодного, у числі 25 заступників директорів – лише один, а серед 42 деканів тільки 2 були західними українцями.

Така ж помилкова політика спостерігалася і у підготовці учительських кадрів. На червневому пленумі ЦК КПУ 1953 р. відзначалося, що Бюро ЦК КПУ, Рада Міністрів УРСР, місцеві партійні й радянські органи західних областей республіки погано керували підготовкою учительських кадрів. До того часу серед учителів шкіл вихідці з місцевого населення становили ледь більше третини. Зазначалося, що ЦК КПУ і обкоми партії західних областей не розуміли всієї важливості збереження і використання кадрів західноукраїнської інтелігенції.

Важливе місце в діяльності партійно-радянських органів посідала ідейно-агітаційна, політико-вихована робота. У перші повоєнні роки у західних областях одним із пріоритетних напрямів цієї роботи було роз'яснення засад радянського ладу. Усіма засобами пропагувалось і роз'яснювалось населенню, що своїми великими успіхами в господарському, культурному та іншому будівництві український народ зобов'язаний більшовицькій партії, т. Сталіну, дружбі народів, своєму “старшому братові” – великому російському народу, що лише під зіркою радянської влади Україна перетворилась в квітучу індустріаль-

но-колгоспну республіку. Грудневий пленум ЦК КПУ 1952 р. вважав одним із найважливіших завдань Президії і партійної організації АН УРСР – “нещадне” викриття в наукових роботах ідеології українських буржуазних націоналістів як агентів імперіалістичної буржуазії¹⁷. Волинський, Станіславський і Чернівецький обкоми КП(б)У силами партійно-радянського активу роз’яснювали серед населення звернення уряду УРСР до учасників УПА і УНРА, видавали листівки, які викривали “українсько-німецьких націоналістів”. Однак, на пленумі зазначалося, що партійні, радянські та комсомольські органи та організації не розгорнули повною мірою серед населення більшовицької агітації й глибокого роз’яснення всіх заходів, що їх здійснювали партія і радянська влада. Під час агітаційної роботи не використовувались патріотичні листи фронтовиків, які були призвані до лав Червоної Армії із західних областей, та від населення, яке виїхало із західних областей на роботу в східні регіони республіки. Також відзначалося, що обкоми належно не висвітлювали у своїй агітаційній роботі значення об’єднання українських земель в єдиній українській Радянській державі, повернення радянською владою селянам землі, відновлення роботи шкіл, інститутів та культурно-освітніх закладів. Акцентувалося на першорядному значенні викриття фашистської ідеології та “повного розгрому агентури фашизму – українсько-німецьких націоналістів”. Щоб посилити цю роботу, відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У доручалося систематично розробляти і розсилати тези для доповідачів обкомів, міськкомів і райкомів КП(б)У з питань історії України, а також матеріали, які викривають антирадянську діяльність “українсько-німецьких націоналістів”.

Завдання – “посилити боротьбу на ідеологічному фронті за чистоту марксистсько-ленінської теорії проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології, викривати у пресі й усних виступах прояви буржуазного націоналізму, піддавати критиці націоналістичні перекинуття історії України М. Грушевським та його школою” – було поставлено перед Політбюро, оргбюро, обкомами, міськкомами, райкомами ЦК КП(б)У і первинними парторганізаціями ще серпневим пленум ЦК КП(б)У 1946 р.¹⁸. Тоді ж приверталася увага до більш якісного підбору агітаторів, критикувалися деякі парторганізації, особливо в Станіславській, Тернопільській, Рівненській і Дрогобицькій областях, які погано проводили цю роботу. Особливо наголошувалося на необхідності посилення політико-виховної роботи у військах НКВС. Партійні організації зобов’язувалися більше уваги приділяти й роботі серед жінок, залучати їх до активної участі в культурному і суспільному житті, сприяти зміцненню роботи жіночих делегатських зборів, їх ролі в колгоспному будівництві, громадському житті села. Також зазначалося, що обкоми, міськкоми і райкоми КП(б)У послабили роботу з марксистсько-ленін-

ського виховання інтелігенції, її залучення до участі в громадському житті, культурно-освітній роботі.

Важлива роль у соціалістичних перетвореннях західноукраїнського регіону відводилася засобам масової інформації та видавничій справі. Керівництво пресою і видавничою справою мало постійно перебувати в полі зору партійних органів. Червневий 1953 р. Пленум ЦК КПУ зобов'язував обкоми, міськкоми, райкоми і первинні партійні організації різко поліпшити керівництво пресою, підвищити організаційну роль преси задля поліпшення політичної агітації і пропаганди, дієво використовувати друковане слово в боротьбі з “ворогами народу”, добитися підвищення ідейного змісту, грамотності й культури оформлення газет і журналів. Також пленум ЦК КП(б)У вимагав від обкомів, міськкомів і райкомів КП(б)У відновити видання районних газет у всіх районах і усунути наявні недоліки в розподілі й доставці преси, поліпшити роботу місцевих органів зв'язку.

Специфічним напрямом діяльності партійно-радянських органів на західноукраїнських землях у 1944-1953 рр. була боротьба з націоналістичним підпіллям. Листопадовий пленум ЦК КП(б)У 1944 р. звертав увагу секретарів обкомів та райкомів КП(б)У західних областей республіки на необхідність посилення боротьби з “націоналістичними бандами”, спрямувавши удар насамперед на знищення керівних кадрів і так званої “служби безпеки”. Пленум рекомендував гнучкіше і різнобічніше використовувати всі методи боротьби, створювати і зміцнювати з місцевого активу групи самооборони, посилювати конспірацію при підготовці і проведенні операцій. Пленум ЦК КП(б)У зобов'язував Волинський, Станіславський і Чернівецький обкоми КП(б)У сприяти органам НКВС та НКДБ у знищенні “банд українсько-німецьких націоналістів”¹⁹. Також Пленум ЦК КП(б)У вимагав від усіх організацій КП(б)У, від кожного комуніста взяти активну участь в агітації та пропаганді з викриття ворожої діяльності націоналістів, в широкому залученні трудящих мас до боротьби з ними. Пізніше, у червні 1953 р., Пленум ЦК КПУ зважив на те, що ЦК і обкоми КПУ західних областей до цього часу не враховували того, що боротьбу з націоналістичним підпіллям не можна вести лише шляхом масових репресій і чекістсько-військових операцій, що безглузде застосування репресій викликає лише невдоволення населення і завдає шкоди справі (протягом 1944–1952 рр. у західних областях репресій зазнала велика кількість людей)²⁰. У той же час Пленум ЦК КПУ вимагав від Бюро ЦК КПУ, Ради Міністрів УРСР: якнайшвидшої ліквідації “буржуазно-націоналістичного підпілля” в західних областях республіки; при здійсненні необхідних каральних заходів стосовно справжніх ворогів радянської влади не допускати перекручень; піднести пильність; вжити всіх заходів до активізації місцевого населення в боротьбі проти націоналістичного підпілля.

Прорахунки в організаційно-партійній, ідеологічній, політико-виховній роботі позначалися на загальних результатах реалізації програми соціалістичних перетворень, зокрема в галузях управління народним господарством та розвитку культури, науки, освіти в західних областях УРСР.

Як вже зазначалося, на партійних з'їздах і пленумах ЦК велика увага приділялася сільському господарству. Першорядними тут були питання проведення колективізації та ставлення радянської влади до одноосібних господарств і “кулаків”. Грудневий пленум ЦК КП(б)У 1949 р. вважав, що в умовах західних областей головними завданнями є: проведення подальшої роботи по колективізації бідняцько-середняцьких селянських господарств на основі принципу добровільності; організаційно-господарське зміцнення колгоспів, особливо заново створених²¹. На березневому пленумі ЦК КП(б)У 1948 р. відзначалося, що в Західних, Закарпатській та Ізмаїльській областях України зростало прагнення селян-одноосібників вступити в колгоспи. З 2017 колгоспів, які були в цих областях у період з 1 серпня 1947 р. до 10 лютого 1948 р. організовано 1028 колгоспів, і це є свідченням того, що все кількість селян-одноосібників, які переконувалися в перевазі колгоспного ладу, зростала²². Приверталася увага до допущених в цій роботі помилок. Йшлося, наприклад, про те, що в багатьох колгоспах і радгоспах Рівненської області допускалося розкрадання суспільних земель, худоби, продуктів, грошових ресурсів, порушення демократичних основ управління колгоспами²³. На партійних форумах Часто розглядалися й конкретні господарські питання: перебіг посівних і збиральних компаній, роботи МТС та земельних органів, облаштування пунктів прийому продукції, зерносховищ, овочесховищ і кагатів, стан тваринництва. Обов'язковим елементом цих обговорень було виявлення недоліків і, відповідно, мобілізація всіх причетних до їх усунення. Підбиваючи підсумки проведеної роботи, XVII з'їзд КП(б)У зробив висновок: на основі суцільної колективізації ліквідовано куркульство, завдано нищівного удару по недобитках українських буржуазних націоналістів²⁴.

Значно менше приділялося уваги проблемам розвитку промислового виробництва та обслуговування населення, причому йшлося переважно про критику. Так, пленуми ЦК КП(б)У відзначали незадовільну організацію виробництва тари і тароматеріалів на підприємствах лісової промисловості – деяких деревообробних комбінатів, ліспромгоспів Станіславської і Волинської областей. Надто незадовільно працювали будівельні трести Міністерства житлово-комунального будівництва УРСР, в тому числі й у Тернопільській області. Як позитивний приклад наводився Дрогобицький керамічний завод, який знову налагодив і виробляв достатню кількість керамічних блоків. Планувалося органі-

зувати у Львові виробництво будівельних деталей зі стружко-бетону, необхідних для будівництва.

Також зверталась увага на серйозні хиби в комунально-побутовому обслуговуванні населення. У деяких містах, особливо у Львові й Дрогобичі, погано працював міський транспорт, допускалися перебої з постачанням населенню води. Околиці багатьох міст не були забезпечені електроенергією. Погано працювали комунальні пральні, якість прання білизни була низькою, тому населення мало користувалося їх послугами. Слабо була розвинена мережа перукарень на околицях міст, у робітничих селищах і в сільській місцевості.

У колі питань, що обговорювалися на з'їздах Компартії України і пленумах ЦК у 1944–1953 рр., тематично виокремлюються розвиток культури, освіти, науки у західноукраїнському регіоні. Вони обговорювалися як спеціально, так і у зв'язку із загальними питаннями ідеологічної, політико-виховної, кадрової роботи партії. Так, при визначенні основних напрямів розвитку культурно-освітньої галузі особливо наголошувалася на таких завданнях, як викриття злочинств “українсько-німецьких націоналістів”, широкомасштабне доведення переваг соціалістичного суспільного ладу. Зокрема, на листопадовому пленумі 1951 р. наголошувалося на тому, що українські націоналісти ведуть боротьбу за відчуженість української культури від радянської, проти росіян взагалі, проти російської культури та її надбання – ленінізму²⁵.

Грудневий пленум ЦК КПУ 1952 р. ухвалив рішення – показувати перевагу соціалістичної ідеології перед буржуазною, зробити всю ідеологічну роботу наступальною, войовничою, спрямувавши її на викриття ідеології і політики українських буржуазних націоналістів. Піддаючи серйозній критиці журнали “Дніпро”, “Вітчизна”, “Советская Украина”, “Жовтень”, в яких часто публікувалися “ідейно порочні твори”, пленум вимагав посилити на сторінках видань викриття “реакційної, антинаціональної буржуазної ідеології”. Під час проведеної дискусії були засуджені ворожі марксизму погляди і теорії, що проявлялися в науці, літературі й мистецтві. Успіхи у соціалістичних перетвореннях мали сприяти утвердженню комуністичної ідеології, викоріненню національної ворожнечі та буржуазно-націоналістичної ідеології²⁶.

Чимало уваги приділялося критиці в культурній галузі. Критикувалися письменники (М. Рильський, Л. Первомайський та ін.), композитори (Жуковський), художники, архітектори, які “знаходились ще під впливом буржуазно-націоналістичних ідей” і в своїх творах не відображали дружби народів, зокрема, українського і російського, а також Радянської України – складової і невід'ємної частини СРСР. Приверталася увага до недоліків в організації культурно-масової роботи на селі. У Волинській, Станіславській і Чернівецькій областях багато сільських клубів, хат-читалень, червоних кутків не перетворено ще в центри

культурної роботи на селі, в них не проводилась агітаційно-масова і культурно-освітня робота. Керівництво гуртками художньої самодіяльності нерідко доручалося політично неблагонадійним, націоналістичним елементам. А у Дрогобицькій і Тернопільській областях частину приміщень культурно-освітніх закладів на селі віддали під зерносховища, квартири, чайні, магазини тощо²⁷.

Червневий пленум ЦК КПУ 1953 р. звертав увагу на недоліки в освіті, зокрема у викладанні дисциплін українською мовою. Вказувалось, що переважна більшість дисциплін викладалися російською мовою. Наприклад, у Львівському торговельно-економічному інституті всі 56 дисциплін викладалися російською мовою, а в лісотехнічному інституті із 41 дисципліни українською мовою викладалися лише 4; у політехнічному інституті із 412 викладачів українською мовою вели заняття лише 15. Така ж ситуація спостерігалася в державному університеті ім. І. Франка, де із 295 викладачів лекції українською мовою читали лише 49 осіб. Аналогічне становище в педагогічному, сільсько-господарському і поліграфічному інститутах м. Львова.

У зв'язку з цим перед видавництвами ставилося завдання нарощувати випуск підручників українською мовою для вищих і середніх учбових закладів, збільшити видання українською мовою творів класиків російської літератури та сучасної літератури братніх радянських республік, також випустити “Історію Української РСР”, “Історію української літератури”, українсько-російський та російсько-український словники.

Партійні організації західних областей та Народний комісаріат освіти УРСР зобов'язувалися забезпечити повне охоплення дітей шкільного віку навчанням, приділяти серйозну увагу створенню нормальних умов для роботи шкіл і вчителів, видати для них необхідні методичні посібники, враховуючи особливості викладання предметів у школах західних областей. Наркомат освіти УРСР, ЦК ЛКСМУ, обкоми і райкоми КП(б)У мали подбати про створення в кожному селі школи з ліквідації малописьменності й неписьменності, охопити навчанням все неписьменне й малописьменне населення. Для цієї роботи рекомендувалося використовувати інтелігенцію села, найбільш підготовлених комсомольців і безпартійних активістів. Враховуючи важливу роль педагогічних кадрів у соціалістичних перетвореннях західних областей України, вимагалось організувати широку мережу курсів підвищення кваліфікації учителів без відриву від виробництва. Також зауважувалось, що органи народної освіти на місцях не надавали достатню допомогу працівникам політосвітніх закладів, а також не вжили заходів до підготовки й перепідготовки політосвітніх кадрів.

Працівники науки спрямовувались більш активно вести непримиренну боротьбу проти українського буржуазного націоналізму. У наукових працях піддавати глибокій критиці, “нешадно викривати” буржу-

азно-націоналістичних фальсифікаторів історії й культури українського народу, будь-які спроби протаскування буржуазно-націоналістичних поглядів.

Таким чином, аналіз документів партійних з'їздів і пленумів ЦК КП(б)У-КПУ за період 1944-1953 рр. дозволяє дійти висновку, що Західній Україні приділялася велика увага. Коло питань, які піднімалися на цих форумах, охоплювало різні напрями роботи у західноукраїнському регіоні (організаційно-партійну, кадрову, ідеологічну, політико-масову тощо), реалізацію програм з радянзації, індустріалізації, колективізації, культурної революції. Документи засвідчують, що важливе місце у цих процесах посідала боротьба з націоналістичним рухом і національною ідеєю, і у ній використовувалися як ідеологічні, так і каральні методи.

Не менша увага приділялася окремим питанням сільського господарства, серед яких: проведення посівних і збиральних кампаній, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції, стан матеріально-технічної бази. Менше уваги – масово-політичній та агітаційній роботі, і зовсім мало – культурі, науці та освіті, промисловості. Тож бачимо, що найбільше “хвилювало” українське керівництво і які при цьому визначалися пріоритети його діяльності.

Розгляд будь-якого питання супроводжувався критичними зауваженнями, визначенням недоліків у роботі. Часто для ліквідації допущених прорахунків вимагалось більше уваги приділяти особливостям регіону, враховуючи його специфіку.

Документи партійних з'їздів і пленумів ЦК КП(б)У-КПУ з цієї проблеми неможливо розглядати без залучення великого масиву матеріалів, які відклалися у ході діяльності як вищих, так і місцевих партійно-державних органів влади УРСР. Вони містять детальнішу інформацію про діяльність партійних і радянських органів влади, розвиток сільського господарства, промисловості, освіти, науки, культури та інших галузей в Західній Україні у повоєнний період.

¹ *Варшавчик М. А.* Источниковедение истории КПСС. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 7.

² Там само. – С. 81, 154.

³ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. / Голова В. І. Юрчук. – Т. 2: 1941–1976. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1977. – 1022 с.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 1, спр. 1117, арк. 7.

⁵ Там само, спр. 1157, арк. 5.

⁶ Комуністична партія України: з'їзди і конференції / Голова Ф. М. Рудич. – К.: Україна, 1991. – 478 с.

⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. / Голова В. І. Юрчук. – Т. 2: 1941–1976. – К.:

Вид-во політичної літератури України, 1977. – С. 245, 246, 258, 261, 262, 412, 413, 420, 421.

⁸ Там само. – С. 261, 413

⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 966, арк. 45.

¹⁰ Там само, спр. 1117, арк. 7.

¹¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. / Голова В. І. Юрчук. – Т. 2: 1941–1976. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1977. – С. 132.

¹² Там само. – С. 308.

¹³ Терлюк І. Залучення росіян у систему державного управління західних областей України в перше повоєнне десятиріччя // Українська державність: історія і сучасність: Мат. наук. конф. Січень 1993 р. – К., 1993. – С. 308.

¹⁴ Там само.

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 1117, арк. 8.

¹⁶ Там само, арк. 8–9.

¹⁷ Там само, спр. 1091, арк. 22.

¹⁸ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. / Голова В. І. Юрчук. – Т. 2: 1941–1976. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1977. – С. 162–163.

¹⁹ Там само. – С. 82–83.

²⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 1117, арк. 10.

²¹ Там само, спр. 890, арк. 23.

²² Там само, спр. 766, арк. 35.

²³ Там само, спр. 913, арк. 59.

²⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. / Голова В. І. Юрчук. – Т. 2: 1941–1976. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1977. – С. 413.

²⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 890, арк. 25–26.

²⁶ Там само, спр. 966, арк. 11.

²⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. / Голова В. І. Юрчук. – Т. 2: 1941–1976. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1977. – С. 304.

На основании документов из фонда ЦК Компартии Украины, которые хранятся в Центральном государственном архиве общественных объединений Украины, анализируются вопросы, которые рассматривались на съездах и пленумах ЦК КП(б)У на протяжении 1944–1953 гг. и касались западных областей Украинской ССР.

Ключевые слова: Западная Украина; съезды; пленумы; партийные органы.

There is analyzed the questions on Western regions of Ukraine discussed on congresses and plenums of Central Committee of Communist Party during 1944–1953 on the basis of documents of Central Committee of Communist Party fond, stored in Central State Archives of Public Organizations of Ukraine.

Keywords: Western Ukraine; congresses; plenums; Party organs.